

Паказальнай з’яўляецца колеравая гама твора. У “Амарылісе”, як і ў “Збіральніку страху”, выкарыстоўваюцца выключна цёмныя фарбы: шэрыя, балотныя, чырвоныя, чорна-зялёныя, пурпуровыя, чорныя. Вобраз-сімвал кветкі амарыліса, у сваю чаргу, даводзіць, што дзіцячыя ўспаміны, мілыя і прывабныя на першы погляд, могуць таіць у сабе і небяспеку – “агрутныя” дзіцячыя страхі.

Асаблівай увагі заслугоўвае вобраз бібліятэкі, з якой звязаны чарговы страх – боязь невядомага, трапятанне маленькага чалавека перад паглынальна вялікай, бязлюднай прасторай: “Але жыў у пустой бібліятэцы і свой страх. Незлічоная колькасць стэлажоў. Шчыліны між паліцамі, за якімі зноў стэлажы і шчыліны, шчыліны і стэлажы” [4, с. 151]. Бібліятэку (з яе таямнічасцю, замкнёнасцю, прыналежнасцю “табе аднаму”), можна параўнаць з падсвядомасцю: сапраўднае “я” хаваецца тут ад “упартых чытачоў”, але ніхто не ведае, чым запоўнена бібліятэка і што тоіцца за гэтай незлічонай колькасцю стэлажоў.

Такім чынам, аповесць “Збіральнік страху” Ю. Станкевіча і апавяданне “Амарыліс” А. Глобуса належаць да твораў, дзе феномен страху набывае філасофскае асэнсаванне. Ём характэрна адлюстраванне негатывных сацыякультурных праблем: нацыянальнага бяспамяцтва, агрэсіі і беспадстаўнай жорсткасці сучаснікаў, самагубстваў і інш. Нярэдка ў такіх творах сустракаюцца фантастычныя элементы, якія ў спалучэнні з вострай праблемнасцю ствараюць найлепшыя ўмовы для даследавання чалавечай падсвядомасці, дзе знаходзяцца карані любой фобіі і формы псіхapatыі. Калі канцэпцыя страху Ю. Станкевіча грунтуецца на філасофскай ідэі богапакінутасці, то А. Глобус, аналізуючы дзіцячыя псіхалагічныя траўмы, паказвае механізм іх уздзеяння на жыццё дарослага чалавека. Абодва творцы засяроджваюцца на звязаных са страхам філасофскіх праблемах канечнасці чалавечага існавання, сэнсу жыцця, асабістага ўнутранага выбару і адказнасці за яго, адчужэння і адзіноты.

Спіс літаратуры

1 Бердяев, Н. А. Страх / Н. А. Бердяев // Экзистенциальная диалектика божественного и человеческого [Электронный ресурс]. – 1952. – Режим доступа : http://www.odinblago.ru/filosofiya/berdyayev/berdyayev_n_ekzistencialn/4. – Дата доступа : 18.11.2021.

2 Тарасава, Т. М. Менілея і экзистэнцыяльныя праблемы сучаснага чалавека / Т. М. Тарасава // Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя філалагічных навук. Літаратуразнаўства. Мовазнаўства. – 2009. – № 2 (12). – С. 5–10.

3 Станкевіч, Ю. Збіральнік страху / Ю. Станкевіч // Крыніца. – 1996. – № 7. – С. 39–51.

4 Глобус, А. Толькі не гавары маёй маме : зборнік інтымнай прозы / А. Глобус. – Мінск : Сучасная літаратура, 1995. – 311 с.

УДК 323.1(476):316.64(=161.3)

Р. А. ПРАХАРЭНКА

(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ФАРМИРАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ НАЦЫЯНАЛЬнай ІДЭНТЫЧНАСЦІ

У артыкуле разглядаецца праблема беларускай ідэнтычнасці праз вывучэнне мастацкай рэалізацыі асобы беларуса ў творах пісьменнікаў розных эпох і навуковага аналізу станаўлення нацыяльнай свядомасці. Выяўляюцца асаблівасці нацыянальнага характару беларусаў і культурныя адметнасці развіцця беларускага менталітэту і ментальнасці.

Пытанні свядомасці чалавека былі актуальнымі заўсёды. Яшчэ з даўніх часоў чалавек імкнуўся пазнаць сябе і навакольны свет. Хто ён і адкуль, як узнікла зямля, на якой жыве? Сусвет хтосьці стварыў, ці ён існаваў заўсёды? З развіццём чалавецтва і з'яўленнем этнасу людзей пачалі цікавіць і іншыя пытанні. Напрыклад, тыповыя паводзіны, звычкі, характэрныя для прадстаўнікоў пэўных нацый. Асаблівасці развіцця і ўзаемасувязі паміж этнасамі даследуюцца і сёння.

Традыцыі і культура нацыі, якія фарміраваліся на працягу стагоддзяў у пэўных гістарычных умовах уплываюць на яе прадстаўнікоў. “Нацыя – гэта этнічная супольнасць з адзінай мовай і самасвядомасцю (як асабістым пачуццём «нацыянальнай ідэнтычнасці» так і калектыўным усведамленнем сваёй аднасці і адрознасці ад іншых)” [1]. Як толькі народ пачынае ўсведамляць сваю адрознасць ад іншых народаў, сваю адметнасць, усведамляць, што вось гэта мы, а там ужо іншыя, тады народ становіцца нацыяй. Кожнай нацыі характэрна так званая нацыянальная самасвядомасць.

Першыя спробы навуковага аналізу станаўлення нацыянальнай свядомасці былі зроблены П. М. Мілюковым. Даследчык падкрэслівае, што ўсведамленне сябе членам адзінага калектыву прыходзіць паступова. Поўная самасвядомасць магчыма пры наяўнасці спецыяльнага органа сацыяльнай памяці і тэхнічных спосабаў захавання ўспаміны ў шэрагу пакаленняў, не скажаючы іх.

“Нацыянальная самасвядомасць – гэта ўсведамленне сябе часткай сваёй нацыі, да якой належыш, поўнае адчуванне таго, што твая нацыя – гэта тая сапраўдная нацыя, што існавала, існуе і будзе існаваць” [1].

А. М. Лапкоўская ў артыкуле “Нацыянальная культура як сродак фарміравання нацыянальнай самасвядомасці студэнтаў” піша: “Рост нацыянальнай самасвядомасці параджае самыя разнастайныя па накіраванасці, глыбіні і сіле ўздзеяння працэсы. Нацыянальныя інтарэсы не могуць не ўлічвацца сёння пры рашэнні любога пытання, якое стаіць перад сучасным грамадствам. Асабліва важныя яны ў вырашэнні праблем нацыянальнай адукацыі, таму што нацыянальныя інтарэсы ў самым шырокім плане ўключаюць значнае кола інтэлектуальных, гістарычных, маральных і культурных каштоўнасцей [2, с. 51].

Актуальным у сучасным літаратуразнаўстве застаецца пытанне нацыянальнага характару, адметнасць каторага абумоўлена гістарычным развіццём этнасу і звязана з праблемамі нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і самасвядомасці.

Нацыянальны характар – гэта сукупнасць пэўных рыс пераважнай часткі аднаго народа, якія вылучаюць яго з шэрагу іншых. Ён “досыць устойлівы, стабільны, хоць з цягам часу пад уплывам розных фактараў можа набываць нейкія новыя рысы. Нацыянальны характар з'яўляецца шматфактарнай з'явай, г.зн. залежнай ад прыродна-геаграфічных, сацыяльна-палітычных, эканамічных, канфесійных, этнагенічных, ірацыянальных і іншых умоў” [3].

Паводле К. С. Півавар, вывучэнне ключавых аспектаў мастацкай літаратуры – спосаб пранікнення ў ментальнасць народа, разумення культурных асаблівасцяў, нормаў і правіл паводзін у пэўным соцыуме. У ключавых канцэптах увасоблены найважнейшыя, базавыя каштоўнасці нацыянальна-культурных супольнасцей [4, с. 126].

Менталітэт і ментальнасць – паняцці не тоесныя, хоць і блізкія па значэнні. “Менталітэт (фр. mentalite ‘духоўнасць’, лац. mentalis ‘разумовы, духоўны’, mens ‘розум’) – спецыфіка светабачання і светаадчування, склад розуму, стыль мыслення. Нацыянальны менталітэт фарміруецца ў глыбінях нацыянальнай культуры” [1].

Як адзначае Н. В. Кузьміч: “У мастацкім творы побач з тэмамі вечнымі (універсальнымі) і нацыянальна-гістарычнымі абавязкова знаходзіць сваё выражэнне індывідуальны вопыт самога аўтара. Маральна-эстэтычныя пазіцыі (каштоўнасця арыентацыі) персанажаў маюць сваёй асновай рэальныя жыццёвыя праграмы, а могуць быць і інтуітыўнымі, абумоўленымі натурай пісьменніка і культурнай традыцыяй, што існуе ў пэўным сацыяльным асяродку. Таму можна сказаць, што мастацкі вобраз у літаратурным творы дае ўяўленне пра духоўны (а разам

і маральны) свет пісьменніка і яго сучасніка. Такім чынам, у літаратуры, несумненна, знаходзіць выяўленне індывідуальны сацыяльна-практычны вопыт творцы і асаблівасці менталітэту народа” [5, с. 131].

Літаратуразнаўца А. Мельнікава зазначае: “Спецыфіка беларускай ідэнтычнасці заключаецца ў моцнай прывязанасці беларуса да так званай малой радзімы. Сімвал “роднага кута” – скразны ў беларускай літаратуры, пачынаючы ад Ф. Скарыны, М. Гусоўскага, С. Полацкага. Гэта ідэя – цэнтральная ў беларускай літаратуры. Страту зямлі, дому, радзімы героі, створаныя пісьменнікамі XIX – пач. XX ст., успрымаюць як парушэнне гармоніі, як страту жыццёвай асновы...” [6, с. 142] Як прыклад, даследчыца ўзгадвае вершы Ф. Багушэвіча “Мая хата” і “Ахвяра”, драму Я. Купалы “Раскіданае гняздо”, верш М. Багдановіча “Слуцкія ткачыні”. Яна канстатуе, што “героя беларускай літаратуры вылучае замілаванне, любасць да свайго кутка зямлі, месца, дзе давалося нарадзіцца і жыць” [6, с. 142] і сцвярджае, што “гэтая прывязанасць не паказная, гэта арганічны стан героя, натуральнае самапачуванне” [6, с. 142].

Аб моцнай прывязанасці беларуса да роднай зямлі піша Н. Э. Шандроха ў сваёй працы “Беларуская ментальнасць у эсэістыцы Я. Сіпакова” [7, с. 211]. Нават сёння, калі гаворка ідзе пра беларусаў, часта ўзгадваюць іх працавітасць, гасціннасць, міралюбінасць, талерантнасць, рахманасць, верацярпімасць і інш. Напэўна такімі і былі большасць беларусаў XX ст. Кожная нацыянальная культура мае свой набор культурных дамінант. Па словах З. Кірнозе, “набор канцэптаў і канстант і характар іх счаплення вызначаюць ядро нацыянальнай канцэптасферы і задаюць нацыянальнаму культурнаму свету ўласны рытм” [8, с. 17].

Спецыфіка нацыянальнага выяўлення праз характар успрымання народам часу і прасторы, праз уяўленні пра жыццё і смерць, праз стаўленне да прыроды і да звышпрыродных з’яў, праз адметнасць мысленчай дзейнасці. Ідэнтыфікацыйнымі маркерамі нацыянальнага ў мастацкай літаратуры выступаюць гісторыка-культурныя і дзяржаўныя персаналіі, гістарычныя падзеі, фальклор, традыцыі, мова, этнаграфічныя адзнакі.

Вельмі часта нацыянальныя адметнасці адлюстроўваюцца пісьменнікамі неўсвядомлена. Увогуле ж нацыянальная ідэя не можа быць выказана да канца. Нацыянальная культура выступае матэрыяльным перманентным носбітам нацыянальнай ідэі. Пісьменнікі, журналісты, грамадскія дзеячы ў розныя часы знаходзяць для яе новыя вызначэнні. Заклапочанасць лёсам нацыі была ўласцівая для Я. Купалы, М. Багдановіча, М. Гарэцкага. Увага да нацыянальна адметнага ў літаратуры дапамагае чытачу адчуць далучанасць да народа, да яго гістарычнага лёсу.

Пісьменнікі пачатку XX стагоддзя ў сваіх творах даволі часта звяртаюцца да нацыянальнай міфалогіі і паганскіх святаў, паказваюць у сваіх творах веру беларусаў у розных міфічных істот.

Што да светапогляднага ўзроўню вызначэння сутнасці беларускага, то нельга не ўзгадаць эсэ беларускага філосафа І. Канчэўскага-Абдзіраловіча “Адвечным шляхам” [9]. Аўтар асэнсоўваў стратэгію і тактыку беларускага шляху да духоўна-культурнага адраджэння, уводзіў рэаліі нацыянальнай гісторыі ў шырокі кантэкст еўрапейскай цывілізацыі. Ён, па сутнасці, падвёў вынікі “нашаніўскага” перыяду свабоднага развіцця беларускай філасофскай думкі.

“Асноўнымі прыкметамі беларускай ідэнтычнасці паводле І. Канчэўскага, на думку А. Мельнікавай, з’яўляюцца становішча паміж Усходам і Захадам, хістанні паміж гэтымі культурамі, а таксама адначасовае непрыманне іх” [10, с. 54]. “Філасофія свабоды, абгрунтаваная Ігнатам Абдзіраловічам, яго ідэя «тварэння жыцця» і сцвярджанне «вольнай творчай асобы» адпавядаюць ідэалогіі нацыянальнага адраджэння і адкрываюць шлях з мінулага ў будучыню” [11, с. 384] – зазначаюць аўтары папулярных нарысаў “Беларуская літаратура і свет”.

У працэсе станаўлення нацыянальнай ідэнтычнасці важную ролю адыгрывае гістарычная свядомасць, супольная гістарычная памяць. Эрык Хабсбаўм адзначае: “Нацыі без мінулага – гэта свайго роду супярэчлівасць у тэрмінах. Мінулае і ёсць тое, што стварае нацыю; менавіта мінулае нацыі апраўдвае яе ў вачах іншых” [12, с. 332].

У творах айчынных аўтараў (Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, І. Абдзіраловіча, К. Чорнага, В. Быкава і інш.) “шырока і ўсеахопна адлюстраваны нацыянальны

свет жыцця беларусаў, пададзены цэлы шэраг нацыянальных характараў у розных абставінах нацыянальнага быцця, пададзены абагулены вобраз беларускага народа. Героі твораў паўстаюць як носьбіты нацыянальнай псіхалогіі і свядомасці, увасабляюць пэўныя рысы нацыянальнага характару” [13, с. 15].

У наш час вялікі ўплыў на светапогляд грамадства аказвае масавая культура, шматлікія фільмы, мультфільмы, камп’ютарныя гульні, стваральнікі якіх звычайна падаюць свой погляд на розныя працэсы ў сусветнай гісторыі і ў сучасным грамадстве, навязваюць свае каштоўнасці. На менталітэт і свядомасць заўсёды значна ўплывае адукацыя і сацыяльнае становішча ў грамадстве.

Сёння мы бачым, як паступова мяняецца наша краіна, усе больш заўважным робіцца цікавасць маладога пакалення да роднай мовы і культуры, мяняецца стаўленне да іх. Безумоўна, пачатак гэтым працэсам паклала здабыццё Беларускаю незалежнасці.

Пад уплывам інтэсіўнага развіцця інфармацыйных тэхналогій індустрыяльнае грамадства змянялася на постіндустрыяльнае інфармацыйнае, так і светапогляд людзей змяняўся і фарміраваўся пад уплывам глабалізацыйных працэсаў. Таму варта казаць аб сучасным беларускім менталітэце.

Так, напрыклад, у артыкуле “Чалавек на ростанях культуры XXI стагоддзя: Пошукі нацыянальнай ідэнтыфікацыі” Н. Б. Лысова піша: “З пачатку перабудовы, калі актыўна з’яўляюцца новыя тэмы і жанры ў беларускай літаратуры, была шырока ўключана ў айчынны дыкурс «Адраджэнская» канцэпцыя нацыянальнага шляху У. Конана, дзе абвешчана хвалепадобны прынцып развіцця нацыянальнай культуры, у залежнасці ад набыцця палітычнай вагі і незалежнасці” [14, с. 101].

Аб сучасных праблемах беларускай нацыі піша П. Мурзёнак: “Сярод найбольш моцных станоўчых фактараў уплыву можна адзначыць магчымасць сучаснага будаўніцтва нацыі і дзейнасць нацыянальнай эліты, сярод адмоўных – нізкі ўзровень палітычнай культуры, непадтрымка ўрадам дзяржаўнай мовы, пагроза магчымай агрэсіі, рэлігія. Да адмоўных фактараў уплыву можна аднесці і неталерантнасць беларусаў да людзей іншых расаў, рэлігійных канфесій, паводзін. Здавалася б, адсутнасць еўрапейскай ментальнасці ў нейкім сэнсе добры знак для здаровага нацыяналізму, бо ў такой сітуацыі нацыяналізм мог бы мець перавагу над глабальнымі працэсамі, аднак, непавага да свабод шэрагу катэгорый людзей не можа спрыяць умацаванню нацыянальнай свабоды” [15]. Ментальнасць, асаблівасці нацыянальнага характару, ідэнтычнасці, самасвядомасці працягваюць прыцягваць увагу даследчыкаў, у лік якіх уваходзяць і літаратары. Спробы зразумець чалавечую псіхалогію і падсвядомасць, знайсці рухавікі, што запускаяць нейкія працэсы, што застаўляюць нас лічыць сябе беларусамі, адзінай нацыяй, нягледзячы на моцныя індывідуальныя адрозненні між саміх людзей. Гэтыя спробы не губляюць сваёй актуальнасці.

Спіс літаратуры

1 Культуралогія: энцыклапедычны даведнік. Менск : Беларуская Энцыклапедыя, 2003. Укладальнік: Эдуард Дубянецкі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.slounik.org/154354.html>. – Дата доступу: 23.09.2020

2 Лапкоўская, А. М. Нацыянальная культура як сродак фарміравання нацыянальнай самасвядомасці студэнтаў / А. М. Лапкоўская // Электронная бібліятэка БДУ [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://elib.bsu.by/handle/123456789/158305>. – Дата доступу: 9.12.2021

3 Дубовік, А. І. Асаблівасці нацыянальнага характару беларусаў / А. І. Дубовік // XXI век: актуальныя праблемы історычнай науки : материалы міжнароднага навучнага канферэнцыі, посвячанага 70-летцю іст. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / Редкол.: В. Н. Сідорцов. (отв. ред.) і др. – Минск : БГУ, 2004 – С. 203–205.

4 Півавар, К. С. Беларуская ментальнасць у моўнай прасторы мастацкага тэксту : манаграфія / К. С. Півавар. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2015. – 155 с.

5 Кузьміч, Н. В. Энтагенез ментальнасці: мастацкі аспект / Н. В. Кузьміч. // Наукowi записки Бердыанскаго дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэту. – 2014. – Выпуск III. – С. 131–137.

6 Мельнікава, А. М. Літаратура і час: постаці, тэндэнцыі, плыні / А. М. Мельнікава; М-ва адукацыі РБ; Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2011. – 168 с

7 Шандроха, Н. Э. “Беларуская ментальнасць у эсэістыцы Я. Сіпакова” / Н. Э. Шандроха // Рэспубліканскія Купалаўскія чытанні : зборнік навуковых прац : да 135-годдзя з дня нараджэння народнага паэта Беларусі Янкі Купалы / Установа адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы” ; адказ. рэд.: А. С. Садоўская ; рэд. рада: М. А. Даніловіч, Д. М. Лебядзевіч, А. Э. Сабуць. – Гродна : ЮрСаПрынт, 2017. – С. 208–212.

8 Кирнозе, З. И. Межкультурная коммуникация : учебное пособие [Электронный ресурс] / З. И. Кирнозе, М. В. Цветкова и др. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/m_komm/02.php. – Дата доступа : 10.11.2021.

9 Абдзіраловіч, І. Адвечным шляхам // Вобраз – 90: літ.-крытычн. арт. – Мінск : Маст. літ., 1990. – С. 43–86.

10 Мельнікава, А. М. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя / А. М. Мельнікава ; М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь ; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 214 с.

11 Баршчэўскі, Л. П. Беларуская літаратура і свет: ад эпохі рамантызму да нашых дзён: папулярныя нарысы / Л. П. Баршчэўскі, П. В. Васючэнка, М. А. Тычына. – Мінск : Радыёла-плюс, 2006 – 596 с., 12 іл.

12 Хобсбаум, Э. Принцип этнической принадлежности и национализм в современной Европе / Э. Дж. Хобсбаум // Нации и национализм / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др. – М. : Праксис, 2002. – С. 332–346.

13 Мельнікава, А. М. Канцэптуалізацыя нацыянальнага ў беларускай прозе першай трэці XX стагоддзя : аўтарэф. дыс. ... доктара філал. навук : 10.01.01 / Мельнікава Анжэла Мікалаеўна ; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. – Мінск, 2017. – 50 с

14 Лысова, Н. Б. Чалавек на ростанях культуры XXI стагоддзя: Пошукі нацыянальнай ідэнтыфікацыі. / Н. Б. Лысова // Вестн. Полоц. гос. ун-та. Серия Е. Гуманитарные науки. – 2011. – № 7. – С. 100–104.

15 Мурзёнак, П. “Нацыя і свабода.” / Пётра Мурзёнак // “САКАВІК”. – 2014. – № 5. – С. 14–37 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://sakavik.net/2014/03/23/1593/>. – Дата доступу: 15.12.2021